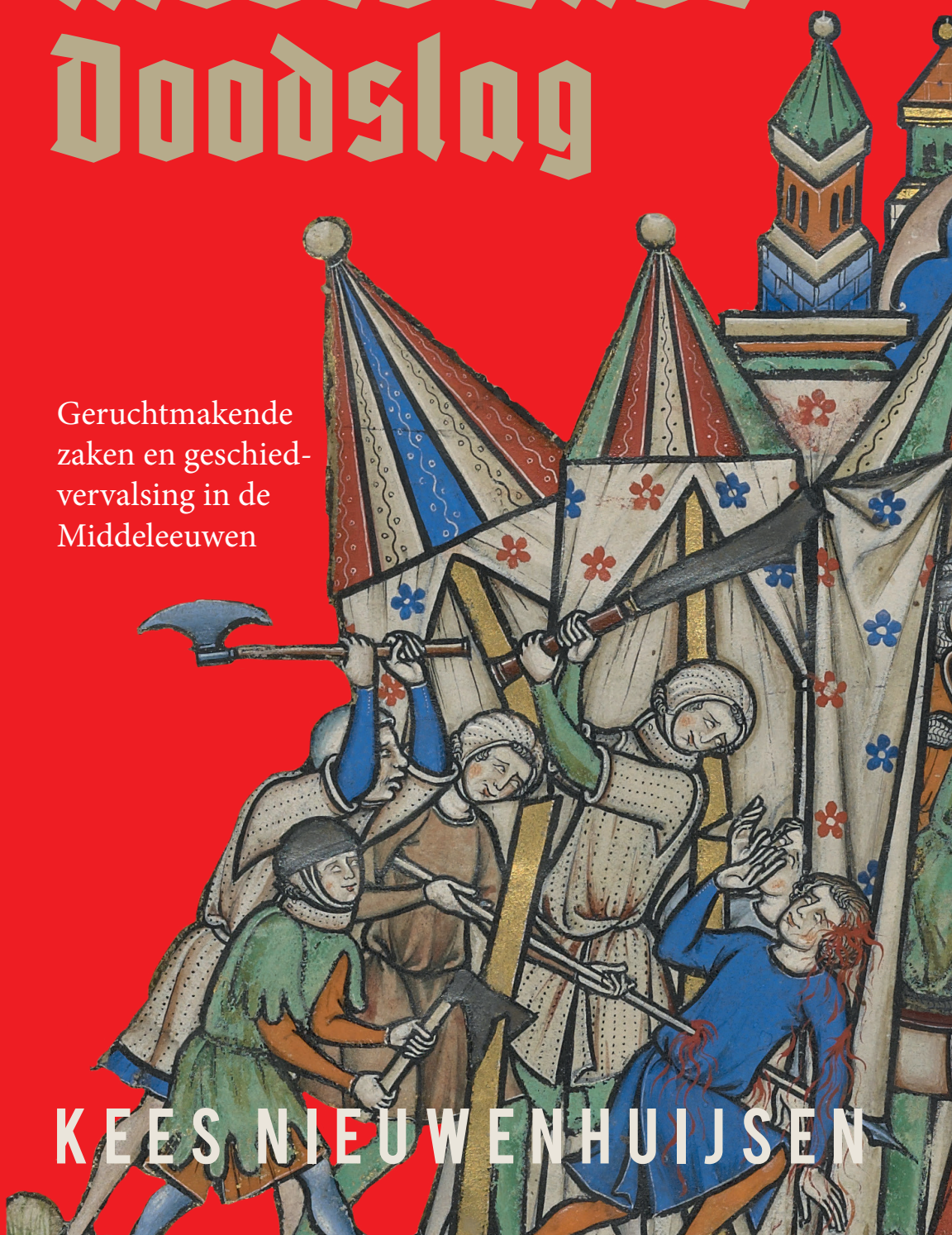

Moord ende Doodslag

Geruchtmakende
zaken en geschied-
vervalsing in de
Middelen eeuwen

KEES NIEUWENHUIJSEN

KEES NIEUWENHUIJSEN

Moord ende doodslag

Geruchtmakende zaken en geschiedvervalsing
in de Middeleeuwen

Uitgeverij Omniboek

1. INLEIDING

Rondom de dood van vooraanstaande middeleeuwen zijn opmerkelijk veel onwaarheden verteld. Dat begint al bij de twee bekendste sterfgevallen uit de middeleeuwse vaderlandse geschiedenis, die van Bonifatius, in het jaar 754 bij Dokkum, en graaf Floris V, in 1296 door de edelen omgebracht. Bonifatius was een vrome prediker die wordt herdacht als martelaar voor zijn geloof. Floris V was de populaire graaf van Holland, 'der keerlen God', en het slachtoffer van een politieke intrige. Hun gewelddadige dood wordt gewoonlijk als moord bestempeld. Het is echter de vraag of ze werkelijk met een vooropgezet plan werden uitgeschakeld, en of alle spectaculaire verhalen over hun levenseinde ook echt zo zijn gebeurd. In dit boek onderzoek ik dit voor Bonifatius en Floris V, en voor enkele tientallen lotgenoten die gedurende de Middeleeuwen door wapengeweld of vergif om het leven kwamen. Het zal vaak blijken dat de 'moord' in feite een toevallige doodslag was, of dat iemand het ongeluk had te sneuvelen op het slagveld.

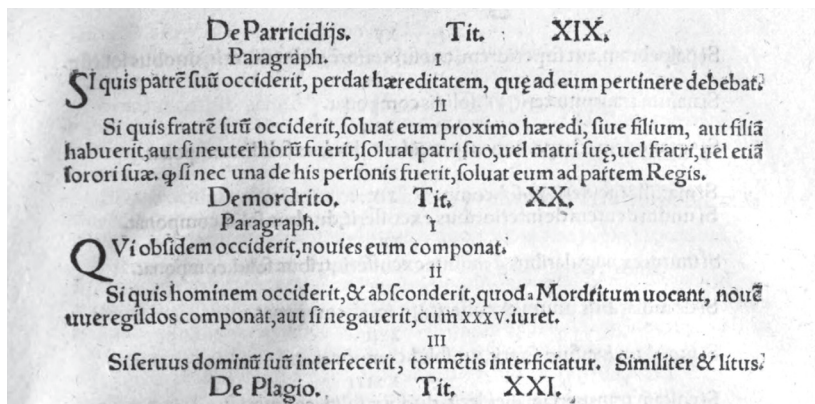
Moord of doodslag

Het door elkaar halen van moord en doodslag is overigens geen geschiedvervalsing, maar een gevolg van veranderende definities. In het moderne strafrecht is een moord het ombrengen van een ander met voorbedachten rade. Wanneer het daarentegen in een plotselinge opwelling of per ongeluk gebeurt, dan is er sprake van doodslag. Het onderscheid tussen moord en doodslag werd in de Middeleeuwen ook al gemaakt, maar toen hadden die begrippen een andere betekenis. Vol-

gens de oude Germaanse wetten werd iemand die een ander had ge- dood, geacht om zijn daad binnen een bepaalde termijn bekend te ma- ken. Sommige wetten noemen een dag of een week, en in Noorwegen moest hij dit doen voordat hij drie boerderijen was gepasseerd. Na die aangifte werd hij beboet voor doodslag. Verheimelijkte hij zijn daad, dan gold het als moord. In de *Lex Frisionum*, de oudste wetstekst uit de Lage Landen, is *mordrito* het doden van een man en vervolgens het lijk verbergen. De geldboete daarvoor was negenmaal hoger dan bij ‘gewone’ doodslag. Een negenvoudige boete gold eveneens wanneer iemand het huis van een ander in brand stak, en hem doodslough wanneer hij het huis uit vluchtte. Later in de Middeleeuwen werden er vaker doodstraf- fen in plaats van geldboetes opgelegd, maar ook daarin was er verschil. Een doodslager executeerde men door onthoofding of de galg, maar een moordenaar wachtte een veel gruwelijker einde: hij werd geradbraakt.

Moord was dus het doden van een ander op een heimelijke of ach- terbakse manier, en dat werd veel zwaarder aangerekend dan wanneer het ‘openlijk’ of op het slagveld gebeurde, ongeacht de vraag of het vol- gens een vooraf bedacht plan was gedaan.¹

Het kader van dit boek is het gebied dat nu Nederland heet in de jaren 500 tot 1500 na Chr., de periode die we nu de Middeleeuwen noe- men. Het gaat over personen die hier door moord of doodslag om het le- ven kwamen, volgens de middeleeuwse dan wel de moderne definitie, of

Fragment uit de zestiende-eeuwse uitgave van *Lex Frisionum*. Titel XX gaat over moord: *De mordrito*.

***Lex Frisionum*, de wet der Friezen**

De *Lex Frisionum* beschrijft het strafrecht van de bewoners van *Frisia*, het gebied langs de Noordzee van de monding van de Wezer tot en met Zeeland, rond het jaar 800 na Chr. Net als de omringende Germaanse stammen droegen de Friezen hun wetsregels mondeling over, van generatie op generatie. Karel de Grote (r. 768–814) besloot dat al die volksrechten opgetekend moesten worden. Hij stuurde daarom gezanten zijn rijk in, ook naar *Frisia*, om de plaatselijke rechters te interviewen. De *Lex Frisionum* bestaat voor het grootste deel uit een lange en zeer gedetailleerde opsomming van de straffen voor het doden of verwonden van een ander. De vroegmiddeleeuwse Friezen deden niet aan gevangenisstraffen en de doodstraf werd zelden opgelegd. Meestal volstond een geldboete, te betalen aan het slachtoffer of diens nabestaanden, en voor een deel aan de koning. De hoogte van de boete hing af van de ernst van het vergrijp en van de sociale positie van het slachtoffer. Een adellijk persoon had een hoger 'weergeld' dan een gewone vrije man, en een horige was nog goedkoper. Karels rechtsgeleerden maakten hun notities in het Latijn, waarbij ze soms ook een term uit de oorspronkelijke volkstaal opnamen, bijvoorbeeld het Oudfrieze *mordrito*.²

die in later tijden het stempel 'vermoord' opgedrukt hebben gekregen. 'Nederlanders' die elders werden gedood zijn eveneens opgenomen.

De duizenden middeleeuwers die sneuvelden in veldslagen komen hier niet aan bod. De doden die wel in het boek staan zijn meestal kerkelijke of wereldlijke hoogwaardigheidsbekleders. Natuurlijk zijn er ook talloze gewone mannen en vrouwen door geweld om het leven gekomen, maar aan hen besteedden de kroniekschrijvers weinig woorden. Hun namen kennen we niet, net zomin als de omstandigheden waaronder ze stierven. Binnen het gestelde kader bespreek ik bijna veertig onnatuurlijke sterfgevallen.

Vaak heerst er nog steeds onduidelijkheid of onenigheid over de vraag wie er verantwoordelijk waren, welke motieven er speelden en

hoe de daad precies is uitgevoerd. De oudste geschriften zijn meestal heel summier. Een paar eeuwen na dato wisten geschiedschrijvers wel allerlei bijzonderheden te geven omtrent daders en de context, maar de betrouwbaarheid van zulke informatie is twijfelachtig. Soms is het zelfs onzeker of er wel sprake was van een levensdelict. Middeleeuwse auteurs verzonnen weleens een moord of doodslag. Iemand die vreedzaam was ingeslapen, kreeg eeuwen later toch een gewelddadige dood toegeschreven. Zo'n verdichtsel ging een eigen leven leiden waardoor men later niet beter wist dan dat er inderdaad een lafhartige moord was gepleegd.

Dit verzinnen van details of van een hele moordzaak was strikt genomen geschiedvervalsing of *fake news*. Vaak had het een bedoeling. De auteur of zijn opdrachtgever wilde bijvoorbeeld de overledene een helden- of martelaarsstatus geven, of zijn politieke rivalen in een kwaad daglicht stellen. Er konden ook andere beweegredenen zijn, zoals hieronder zal blijken.

Edmund Ironside

Een sterk voorbeeld om dit te illustreren is afkomstig uit Engeland. Het past dus eigenlijk niet binnen het kader van dit boek, maar het maakt goed duidelijk hoe en waarom zulk *fake news* tot stand kwam.

Koning Edmund Ironside overleed in 1016. Er werd verteld dat hij om het leven kwam op een toilet, waar hij een scherp wapen in zijn achterste kreeg gestoken. De bronnen uit Edmunds eigen tijd reppen echter helemaal niet over moord. Het lijkt of hij is gestorven aan een ziekte of aan een oude oorlogswond. Het spectaculaire verhaal waarin een kwaadaardige sluipmoordenaar hem van onderaf spiest verscheen pas een eeuw na zijn dood en is in de loop der jaren met steeds meer smeugige details opgetuigd. Hoewel al lang geleden is vastgesteld dat er geen bewijs bestaat voor de gruwelijke toiletmoord op Edmund Ironside, leeft deze nog steeds voort in 'historische' romans en op talloze websites.³

De oudste geschriften over Edmund melden dat hij overleed op 30 november, de feestdag van Sint Andreas. Ze geven daarbij geen bijzonderheden. Edmund was pas zeven maanden daarvoor zijn vader Ethelred als koning opgevolgd. Tijdens zijn korte bewind wist hij de slepende oorlog met de Deense Knut 'de Grote' te beëindigen. De twee rivalen

Zestiende-eeuwse afbeelding van doodslag zonder opzet.

verdeelden het rijk. Knut kreeg het noorden en Edmund het zuiden, met de Thames als grens. Na de onverwachte dood van Edmund werd Knut, overeenkomstig het vredesverdrag, koning van heel Engeland.

In de eigentijdse verslagen over de strijd tussen de Engelsen en de Denen figureert een Edric Streona, een vazal van koning Ethelred en daarna van Edmund. Zijn bijnaam betekent 'de Grijper' of 'de Inhalige'. Hij was onbetrouwbaar, want hij liep een paar keer over naar het Deense kamp. Edric was getrouwd met Ethelreds dochter Eadgyth. Vermoedelijk hielden Ethelred en Edmund hem daarom aan als vazal, ondanks zijn gebrek aan loyaliteit. Koning Knut had weinig geduld met deze lastpost, want met kerst 1017 liet hij hem wegens verraad onthoofden. Knut smeed vervolgens Edrics lichaam over de stadsmuur de Thames in.⁴

Uit deze oude bronnen blijkt nergens dat Edric Streona iets met het overlijden van Edmund Ironside te maken had, maar een eeuw na hun dood werden de twee wel met elkaar in verband gebracht. Rond het jaar 1125 begonnen er geschiedschrijvers te beweren dat Edmund Ironside

verraderlijk zou zijn vermoord en dat Edric Streona daar achter zat. Het gerucht ging dat dienaren van Edric de koning een ijzeren haak in zijn achterste hadden gestoken toen hij ging zitten op het secreet. Volgens anderen liet Streona de wandaad uitvoeren door zijn eigen zoon, die zich verstopte in de beerput onder het toilet en die van daaruit een scherp mes, tot tweemaal toe, diep in de koninklijke ingewanden stootte. Met de jaren werd het verhaal steeds ranziger. Er is ook een versie waarin Edric koning Edmund uitnodigde om bij hem te komen eten, maar een ingenieuze valstrik had voorbereid. Hij had bij zijn huis een gloednieuw privaat laten bouwen. Daaronder had hij een kruisboog geïnstalleerd, die vlak voordat Edmund arriveerde op scherp was gezet. De boog ging af zodra de koning plaatsnam op de bril. De pijl kwam met volle kracht binnen in zijn achterste en schoot door tot in zijn longen, en hij was op slag dood.

Edric zou, los van de technische details, naderhand vol trots aan koning Knut hebben verteld dat hij diens rivaal had uitgeschakeld. De Deen was echter *not amused*, want sinds het vredesverdrag beschouwde hij Edmund als zijn broeder. Hij reageerde met koninklijke ironie. Als beloning, sprak hij, zal ik je hoger maken dan alle andere Engelse edelen. Daarop pakte hij een bijl en hakte persoonlijk het hoofd van Edric Streona af en plaatste het op een paal, op de hoogste toren van Londen.⁵

Deze bloedige verhalen over Edmund Ironside waren verzinself. Als de koning werkelijk door een aanslag aan zijn eind was gekomen, dan hadden de kronieken uit de elfde eeuw dat wel vermeld. Het waren echter niet zomaar verzinself, alleen gericht op het plezier van een sensatiebelust lezerspubliek. Het waren verzinself met een politiek doel. Ze ontstonden in een periode van grote maatschappelijke onrust. In 1066 had de Normandiër Willem de Veroveraar het leger van de Engelse koning verslagen in de Slag bij Hastings, maar het duurde daarna nog decennia voordat de overwinnaars echt de wind eronder hadden en door de bevolking werden geaccepteerd. De geschiedschrijvers waren de pr-officers of de communicatieadviseurs van hun tijd, die sympathie voor en erkenning van de nieuwe heersers moesten kweken. Net als tegenwoordig vonden ze beeldvorming belangrijker dan feiten. Daarom haalden ze de overloper Edric Streona onder het stof vandaan en gaven hem de rol van ultieme schurk in een herschreven vaderlandse geschie-

denis. Om hem extra kwaadaardig te maken, schoven ze hem de moord op zijn eigen koning in de schoenen, en maakten ze die moord zo lafhartig als het maar kon. Maar uiteindelijk kwam de boef ten val en overwon het officiële gezag, in de persoon van de strenge maar rechtvaardige koning Knut. De boodschap luidde dat alle Engelsen zich maar beter samen achter zo'n krachtige vorst konden scharen, ook al was hij (net als de Normandiërs) een buitenlander.⁶

Zoals Engelse geschiedschrijvers de dood van koning Edmund Ironside aanpasten voor propagandadoeleinden, zo waren er ook Nederlandse middeleeuwse auteurs die 'vervalsingen' pleegden. Dat deden ze in opdracht van politieke machthebbers die draagvlak voor hun gezag wilden verkrijgen, of van kerkvorsten die hun religieuze ideeën wilden doordrukken. De auteurs deden het voorkomen alsof de idealen die zij propageerden in het verleden ook al golden. Door de nieuwe ideeën te verkopen als oude tradities, verkregen ze legitimiteit. Opstandigheid of overtreding van de regels leidde destijds steeds tot rampspoed en ellende, zoals met Edric Streona. De lezer was dus gewaarschuwd.

Het terug projecteren van eigentijdse normen op voorgaande eeuwen wordt wel *imaginative memory* genoemd. In de Middeleeuwen wendde men dit middel aan, met als rechtvaardiging dat het de eensgezindheid van het volk bevorderde, en daarmee de stabiliteit van de samenleving. Alleszins lovenswaardige doelen, waaraan de historische waarheid ondergeschikt moest zijn. Om overtuigend te zijn, doorspekten de makers hun gemanipuleerde historie met overdreven achterbakse schurken, met onberispelijke helden, en vooral met veel dramatiek. Daardoor werden de vervalste geschiedenissen gretig beluisterd en doorverteld.⁷

In dit boek zal ik enkele tientallen geruchtmakende zaken nader analyseren. Het zijn steeds schitterende verhalen, maar soms blijken het schitterende verzinsels te zijn.